

יסודות שקלים

שיעור ראשון

מצות מחצית השקל

מקורות

- א. משנה שקלים פ"א מ"א-ג.
ב. שמות ל, יא-טז; שמות לח, כה-לא; מלכים ב יב, א-יז; דברי הימים ב כד, א-יד; נחמיה י, לג-לד.
ג. ירושלמי שקלים ב. "מונין אלא מניסין"; גמ' מגילה כט.:- "מתני'... לבדק הבית"
ד. ספר המצוות לרמב"ם מ"ע קעא; רמב"ם הל' שקלים פ"א ה"א
ה. רמב"ן שמות ל, יב; אדרת אליהו, שם

רמב"ן שמות ל, יב

צוה הקדוש ברוך הוא את משה כאשר תשא ראש בני ישראל במנין יתנו כפר נפש מחצית השקל, ואמר לו ולקחת את כסף הכפורים הנזכר, ונתת אותו על עבודת אהל מועד, ומזה ילמוד משה שימנה אותם עתה, וכן עשה, כמו שאמר, וכסף פקודי העדה מאת ככר. ולא הוצרך להאריך ולומר, ועתה תשא ראשם ונתת הכסף על עבודת אוהל מועד, כי הדבר מובן מעצמו שימנם עתה, ולפיכך כלל המצוה, כאשר תשא ראשם תעשה כן, שיכנס בכלל כל פעם שימנם.

והנראה אלי, כי לא הצריך אותו עתה לבא באהליהם ולמנותם כאשר יעשה בחומש הפקודים, רק שיעשה כאשר יאמרו רבותינו בשקלי הקרבנות, צוה עליהם שכל היודע בעצמו שהוא מבין עשרים שנה ומעלה יתן הסך הזה, והם הביאו אליו הכופר נדבה עם כל שאר הנדבה בבקר בבקר, ולכן לא אמר רק ונתת את כסף הכפורים, כלומר הנה צויתיך כאשר תמנם שיתנו כופרם ועתה יתנו מעצמם הכופר ותתן אותו על עבודת אהל מועד, ולכן לא הוצרך עתה לאהרן ונשיאים שיהיו עמו. ואין טענה מכל העובר על הפקודים, כי פירושו הראוי לעובר. ומפני שלא נתפרש כאן אם היא מצות דורות, או לשעה למשה במדבר, טעה דוד ומנה אותם בלא שקלים, והיה הנגף בהם, והתודה עליו, ויאמר דוד אל ה' חטאתי מאד אשר עשיתי.

ורבותינו דרשו מכאן שלש תרומות מרבוי המקראות. וכן נראה ממה שאמר הכתוב מדוע לא דרשת על הלויים להביא מיהודה ומירושלים את משאת משה עבד ה' והקהל לישראל לאהל העדות, יראה מזה כי משאת משה מצוה לדורות להביאו לבדק הבית אף על פי שלא ימנם, וכן בקרבנות כדברי חכמים, וכן כתוב והעמדנו עלינו מצות לתת עלינו שלישיית השקל בשנה לעבודת בית אלהינו, ללחם המערכת ומנחת התמיד ולעולת התמיד השבתות החדשים למועדים ולקדשים ולחטאות לכפר על ישראל וכל מלאכת בית אלהינו. מכאן מפורש שהיו מביאים שקלים בכל שנה לקרבנות ולבדק הבית.

אדרת אליהו שמות ל, יב

כי תשא את כו' - הוא מצוה לדורות בכל עת שימנה אותם, וכמ"ש בשאול ודוד, וכ"כ הרמב"ן. אבל עכשיו לא נצטוו למנות כלל עד חומש הפקודים. ואין המצוה לדורות שיתנו מחצית השקל במנינם, שהרי שאול פקד בכזק ובטלאים, וגם לא שיתנו על האדנים, שהרי כבר נבנה המשכן, וגם שאמר 'זה יתנו' כו', ולא נצטוו למנות. אבל הציווי לדורות נסתיים בפסוק ראשון. ו'זה יתנו' הוא ציווי עכשיו על עבודת המשכן בלא מניין, ועל זה בא הציווי 'לא ירבה' ו'לא ימעט'. וזה שלא מנו אותה בתרי"ג מצוות. ועל זה אמר 'תרומת ה'... ונתת אתו על עבדת' כו'. והשקלים לקרבנות לא נכתבו בתורה והיא הלכה למשה מסיני ומרומז במ"ש חז"ל.

מסכת שקלים עוסקת בחובת הבאת כסף לבית המקדש בכל שנה. המשנה מפרטת את סדר גביית שקלים אלו:

באחד באדר משמיעין על השקלים ועל הכלאים... בחמשה עשר בו שולחנות היו יושבין במדינה, בעשרים וחמשה ישבו במקדש, משישבו במקדש התחילו למשכן.

[שקלים פ"א מ"א ומ"ג]

מבואר במשנה שהשקלים היו ניתנים בחודש אדר. הירושלמי מסביר את טעם הדבר:

ולמה באחד באדר? כדי שיביאו ישראל את שקליהן בעונתן ותיתרם תרומת הלשכה מן החדשה בזמנה באחד בניסן... דתני, 'זאת עולת חדש בחדשו' – יכול יהא תורם בכל חדש וחדש? תלמוד לומר 'בחדשו לחדשי' – בחודש אחד הוא תורם לכל חדשי השנה. יכול באיזה חדש שירצה? נאמר כאן 'חדשי' ונאמר להלן 'חדשי', מה 'חדשי' שנאמר להלן אין מונין אלא מניסן, אף 'חדשי' שנאמר כאן אין מונין אלא מניסן.

[ירושלמי פ"א ה"א]

כעין זה מובא גם בבבלי:

אמר רבי טבי אמר רבי יאשיה: דאמר קרא 'זאת עלת חדש בחדשו' – אמרה תורה חדש והבא קרבן מתרומה חדשה. וכיון דבניסן בעי אקרובי מתרומה חדשה, קדמינן וקרנינן באחד באדר כי היכי דליתו שקלים למקדש.

[מגילה כט:]

נמצא, כי בניסן יש להביא את קרבנות הציבור מן התרומה החדשה. מטעם זה, כדי שהקרבנות הקרבים בניסן יגיעו משקלי התרומה החדשה, היו גובים את השקלים בכל שנה בחודש אדר.

על פי דברים אלו ניתן היה להבין שהבאת השקלים אינה מצוה מצד עצמה, אלא זהו צורך לשם מימון קרבנות הציבור ולשם שותפות של כל הציבור בהם בלבד¹. אמנם, הירושלמי [פ"א ה"א, ה"ג וה"ד] דן בדיני מסכת שקלים לאור פרשיית מחצית השקל שבפרשת כי תשא. בשל כך, ראשונים רבים [שאלות שאילתא סד; ספר המצוות לרמב"ם מ"ע קעא; סמ"ג עשין מה; חינוך מצוה קה] מונים את החובה לתת כסף בכל שנה לצורך קרבנות ציבור במניין המצוות, כאשר המקור לכך הוא בפרשייה זו.

בפני הבנה זו, שדיני מסכת שקלים יסודם בפרשיית מחצית השקל שבתורה, עומדת בעיה יסודית. לשם הבנת העניין נעיין בפרשיית מחצית השקל:

וידבר ה' אל משה לאמר. כי תשא את ראש בני ישראל לפקדיהם ונתנו איש כפר נפשו לה' בפקד אתם, ולא יהיה בהם נגף בפקד אתם. זה יתנו כל העבר על הפקדים מחצית השקל בשקל הקדש, עשרים גרה השקל מחצית השקל תרומה לה'. כל העבר על הפקדים מבין עשרים שנה ומעלה יתן תרומת ה'. העשיר לא ירבה והדל לא ימעיט ממחצית השקל, לתת את תרומת ה' לכפר על נפשתיכם. ולקחת את כסף הכפרים מאת בני ישראל ונתת אתו על עבדת אהל מועד, והיה לבני ישראל לזכרון לפני ה' לכפר על נפשתיכם.

[שמות ל, יא-טו]

פרשייה זו קובעת את זמן החיוב ("כי תשא את ראש בני ישראל לפקדיהם"), את שיעור החיוב ("מחצית השקל בשקל הקודש") את החייבים בנתינה זו ("כל העובר על הפקודים מבין עשרים שנה ומעלה") ואת ייעודו של הכסף ("ונתת אותו על עבודת אהל מועד").

די בהצגה זו כדי לעמוד על שני הבדלים עקרוניים בין פרשיית מחצית השקל שבתורה לחובה המפורטת במסכת שקלים:

א. חובת השקלים שבמשנה היא חובה שנתית קבועה. לעומת זאת, בפרשיית מחצית השקל אין כל ציווי על נתינת מחצית השקל באופן קבוע, אלא רק בשעת מניין העם, ככופר נפש שלא יהיה בהם נגף.

¹ היחס בין גורמים אלו, הכלכלי וההלכתי, יתבאר בעזרת ה' בשיעורים הבאים.

ב. השקלים שבמשנה באים בשביל קרבנות הציבור. לעומת זאת, בפרשיית מחצית השקל נאמר שהשקלים ניתנו "על עבודת אהל מועד", ובפרשת פקודי [שמות לח, כה-כח] נאמר שכסף זה שימש לעשיית האדנים וווי העמודים.

הגמרא במסכת מגילה עומדת על ההבדל השני. הגמרא מביאה את דעת שמואל, כי 'פרשת שקלים', אותה קוראים בשבת שלפני ראש חודש אדר, היא פרשיית מחצית השקל שבפרשת כי תשא. הגמרא מקשה על שיטתו:

אלא למאן דאמר כי תשא, קרבנות מי כתיבי? שקלים לאדנים כתיבי. [מגילה כט:]

הגמרא מתרצת:

כדתני רב יוסף, שלש תרומות הן: של מזבח למזבח, ושל אדנים לאדנים, ושל בדק הבית לבדק הבית. [שם]²

לדברי הגמרא, על אף שהפרשייה בפשוטה עוסקת רק בתרומת האדנים, רמזה בה גם התרומה לצורך קרבנות הציבור הקרבים על גבי המזבח. ואם כן, יש ללמוד ממנה על חובת הבאת מחצית השקל בכל שנה לצורך קרבנות הציבור.

לכאורה, דרשה זו נראית רחוקה מאוד מפשט הכתובים, שכן – מלבד העובדה שלשון "תרומה" נכתבה בפרשייה זו שלוש פעמים – אין ברמז לא לתרומה לצורך בדק הבית (שמקורה בפרשת תרומה) ולא לתרומה לצורך קרבנות ציבור (שמקורם בפרשת פינחס)³. אולם נראה שלדרשה זו בסיס איתן בספר דברי הימים ובספר נחמיה.

בדברי הימים נאמר:

ויהי אחרי כן היה עם לב יואש לחדש את בית ה'. ויקבץ את הכהנים והלויים ויאמר להם צאו לערי יהודה וקבצו מכל ישראל כסף לחזק את בית אלהיכם מדי שנה בשנה ואתם תמהרו לדבר, ולא מהרו הלויים. ויקרא המלך ליהודע הראש ויאמר לו מדוע לא דרשת על הלויים להביא מיהודה ומירושלם את משאת משה עבד ה' והקהל לישראל, לאהל העדות.

[דברי הימים ב כד, ד-ו]

מכתובים אלו נראה שקיימת חובה, המבוססת על ציווי משה, להביא כסף בכל שנה לצורך בדק הבית⁴.

בנוסף, בספר נחמיה נאמר:

והעמדנו עלינו מצות לתת עלינו שלשית השקל בשנה, לעבדת בית אלהינו. ללחם המערכת ומנחת התמיד ולעולת התמיד השבתות החדשים למועדים ולקדשים ולחטאות לכפר על ישראל, וכל מלאכת בית אלהינו. [נחמיה י, לג-לד]

מבואר שבזמן נחמיה עם ישראל קיבל על עצמו להביא "שלישית השקל בשנה" לצורך קרבנות ציבור ושאר צרכי המקדש.

נמצא שיש שלוש פרשיות שקלים בתנ"ך: פרשיית שקלים בתורה עוסקת בתרומת אדנים, פרשיית שקלים בדברי הימים עוסקת בתרומה לצורך בדק הבית, ופרשיית השקלים שבנחמיה עוסקת בתרומה לצורך קרבנות ציבור.

² וכן מובא בירושלמי [פ"א ה"א].

³ מטעם זה טוען הגר"א [אדרת אליהו שמות ל, יב]: "והשקלים לקרבנות לא נכתבו בתורה, והיא הלכה למשה מסיני, ומרומם במ"ש חז"ל". [ועי' ר"ש סירילאו [בתחילת ביאורו למסכת שקלים] הכותב שמקור מצות נתינת שקלים לצורך הקרבנות לדורות הוא בכתובים בפרשת תרומה, ולא בפרשיית מחצית השקל שבפרשת כי תשא]. אמנם, כאמור, רוב הראשונים לא נקטו כך.

⁴ כעין זה כתוב גם בספר מלכים [מלכים יב, י-ו]: ויאמר יהואש אל הכהנים כל כסף הקדשים אשר יובא בית ה' כסף עובר איש כסף נפשות ערכו כל כסף אשר יעלה על לב איש להביא בית ה'. יקחו להם הכהנים איש מאת מכרו והם יחזקו את בדק הבית לכל אשר ימצא שם בדק".

זהו, אם כן, הבסיס לדרשת חז"ל. הואיל ובתנ"ך מופיעות שתי תרומות נוספות, והן נסמכות על הכתוב בפרשיית שקלים שבתורה, חכמים הראו כיצד הן רמוזות בפרשייה זו. לפיכך, מצות שקלים מתעצבת על פי פרשיות אלו, והן מלמדות על גדר המצוה לדורות: חיוב המוטל על כל אחד לתת בכל שנה סכום זהה של כסף לצרכי המקדש⁵.

על פי דברים אלו נראה, שגדר מצות מחצית השקל היא לתת בכל שנה שקלים לצרכי המקדש. עם זאת, מדברי הרמב"ם עולה הבנה שונה.

הרמב"ם כותב בתחילת הלכות שקלים:

מצות עשה מן התורה ליתן כל איש מישראל מחצית השקל בכל שנה ושנה. אפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב... שנאמר 'העשיר לא ירבה והדל לא ימעיט' וכו'. ואינו נותנו בפעמים רבות, היום מעט ולמחר מעט, אלא נותנו כולו כאחת בפעם אחת.

[הל' שקלים פ"א ה"א]

בהלכה זו הרמב"ם מגדיר את המצוה: "ליתן כל איש מישראל מחצית השקל בכל שנה ושנה". הרמב"ם ממשיך ומפרט בפרק א' את שיעור מחצית השקל [הל' ב-ו], את החייבים והפטורים ממצוה זו [הל' ז] ואת זמן החיוב [הל' ח-ט], וכלל אינו מזכיר את ייעודם של השקלים לצרכי המקדש. רק בפרק ב' הרמב"ם כותב שהשקלים היו מגיעים למקדש, ורק בפרק ד' – הפרק האחרון מהלכות שקלים – הרמב"ם מגדיר מה עושים בתרומת הלשכה.

על פי זה כותב הרב יעקב רוזנטל בספרו 'משנת יעקב':

ומשמע דעיקר דין השקלים הלכתו הוא דיש ליתן כל שנה מחצית השקל, ובנוסף לזה יש הלכה נוספת דהקרבתו מביאין מהשקלים. [משנת יעקב הל' שקלים פ"א ה"א]

לפי דבריו, הרמב"ם סבור שמצות הבאת השקלים אינה באה רק לצרכי המקדש, אלא נתינת מחצית השקל בכל שנה היא מגמה מצד עצמה⁶.

הבנה זו מדויקת בדברי הרמב"ם בספר המצוות:

והמצוה הקע"א היא שציוונו לתת מחצית השקל בכל שנה, והוא אמרו יתעלה 'ונתנו איש כופר נפשו לה'. ואמר 'זה יתנו כל העובר על הפקודים'. [ספר המצוות מ"ע קע"א]

הרמב"ם מביא כמקור המצוה את הכתוב "ונתנו איש כופר נפשו לה". משמע שהמצוה אינה נתינה לצורך המקדש, אלא המצוה היא במעשה הנתינה עצמו – נתינת "כופר נפשו לה"⁷.

הצפנת פענח מבאר, כי הבנה זו עומדת ביסוד פסוק של הרמב"ם "ואינו נותנו בפעמים רבות... אלא נותנו כולו כאחת בפעם אחת":

על כל פנים, שקל יש עליו שם קרבן בפני עצמו... ולכך פסק רבינו ריש פרק א מהלכות שקלים דצריך להביא מחצית השקל בבת אחת, וכמו הך דבבא קמא דף ק"י ע"א: 'אשם קריא רחמנא'. [צפנת פענח קונטרס השלמה השמטה א]

לדברי הצפנת פענח, דין זה דומה לדין הנאמר בגמרא [בבא קמא קי]. לגבי גזל הגר: "גזל הגוי שהחזירו בלילה לא יצא, החזירו לחצאין לא יצא, מאי טעמא? אשם קרייה רחמנא". מבואר בגמרא

⁵ יסוד הדברים כבר נאמר על ידי הרמב"ם בפירושו לתורה [שמות ל, יב]: "ציווה הקדוש ברוך הוא את משה כאשר תשא ראש בני ישראל במנין יתנו כפר נפש מחצית השקל... ורבותינו דרשו מכאן שלש תרומות מריבוי המקראות". הרמב"ם מביא את הכתובים בדברי הימים ובנחמיה שהובאו לעיל התומכים בכך וכותב: "מכאן מפורש שהיו מביאים שקלים בכל שנה לקרבנות ולבדק הבית".

⁶ הרב רוזנטל [שם] מבאר על פי זה מדוע הרמב"ם הביא הלכות אלו בספר זמנים: "ולכאורה הא הרי זה שייך לסדר עבודה וקרבתו, ולא לסדר זרעים... ומוכח מזה דיסוד דין שקלים אינו בסדר הקרבנות, דהיינו דיש ליתן מחצית השקל בכל שנה עבור הקרבנות, אלא דיסודו הוא דין דכל איש מישראל חייב ליתן מחצית השקל בכל שנה ושנה, וקבעו חכמים זמנו בחודש אדר בשביל הקרבנות דבאים בניסן מתרומה חדשה, אבל אין יסודו דין בהלכות קרבנות".

⁷ נראה שבין ההבנות קיים הבדל בביאור הפרשייה: לפי ההבנה הקודמת, ה"כופר נפש" נצרך כדי להינצל מהנגף הבא מחמת המניין, אך נתינת השקלים בכל שנה אינה קשורה לכך. לעומת זאת, לפי הבנה זו, נתינת הכסף בכל שנה היא "כופר נפש", וזהו יסוד חובתה. [לפי הבנה זו, ייתכן שאין חובה להביא מחצית השקל בשעת המניין; עי' על כך בפירוש הר"פ פערלא לספר המצוות לרס"ג [מ"ע רסד-רסה], ואכמ"ל].

שקרבו צריך להינתן בבת אחת, ואם כן גם מחצית השקל, שנתנתו נחשבת לקרבן, צריך להינתן בבת אחת.

לסיום השיעור נוסף, שהמשנה בסוף המסכת [פ"ח מ"ח] קובעת כי "השקלים והביכורים אין נוהגין אלא בפני הבית". בדברי הראשונים מופיעים שני נימוקים לדין זה.

הריבב"ן לומד דין זה מסברה:

אין נוהגין אלא בפני הבית – לפי שהשקלים נעשין לצורך תמידין ומוספין.

[ריבב"ן שקלים כב. ד"ה השקלים]

לעומתו, הסמ"ג מבסס את הדין על דרשה:

השקלים אינן נוהגין אלא בפני הבית, שנאמר 'ולקחת את כסף הכפורים ונתת אותו על עבודת אהל מועד' – בזמן שעבודת אהל מועד וכיוצא בו נוהגת. [סמ"ג מ"ע מה]

המשנת יעקב [שם] מבאר שראשונים אלו נחלקים בשתי ההבנות דלעיל ביסוד מצות מחצית השקל. לפי הריבב"ן, מצות מחצית השקל באה לשם הצורך בכסף בשביל קרבנות הציבור, ולכן מסברה החיוב קיים בזמן הבית בלבד. לעומת זאת, לפי הסמ"ג, מצות מחצית השקל מהווה מגמה מצד עצמה בנתינת כסף בכל שנה ל"כופר נפש". בהתאם לכך, לשיטתו מסברה החיוב קיים גם בזמן הזה, ולכן יש צורך בדרשה שתלמד שהמצוה אינה נוהגת אלא בזמן הבית⁸.

לסיכום: בפשטות, חובת הבאת כסף בכל שנה באה לצורך קרבנות הציבור. עם זאת, הבבלי והירושלמי קושרים חובה זו לפרשיית מחצית השקל שבתורה, והראשונים מונים חובה זו כמצות עשה. ניתן להבין כי גדר המצוה הוא לתת כסף בכל שנה לצורך קרבנות הציבור, אך מדברי הרמב"ם עולה שהנתינה מהווה תכלית מצד עצמה, וזהו תורף המצוה – נתינת "כופר נפשו לה" בכל שנה.

מבעד להבנות אלו עומדת שאלות יסודיות: האם מחצית השקל היא חיוב ממוני, כעין מס, או מצוה? האם הכפרה שבמחצית השקל היא בקרבנות הנקנים מהם או שעצם נתינת הכסף מהווה כפרה? שאלות אלו משליכות על דיני מחצית השקל, בהם נעסוק בשיעורים הבאים.

לתגובות ולהערות: רם יונתן ליפשיץ

ramyonatans@gmail.com

השיעור מוקדש לעילוי נשמת רחל בת יצחק וולטרס ז"ל
ולעילוי נשמת אברהם בן צבי פייר ז"ל

⁸ ועיי' העמק שאלה [סד, א] הלומד מדברי השאלות [שם] שחובת "כופר נפש" בכל שנה קיימת גם בזמן הזה, והיא מתקיימת בנתינת צדקה.